

Är Särkilax kapell den äldsta kyrkan i Tornedalen ?

Sammanställning av litteraturkällor, kartstudier och visuella observationer om myterna kring den gamla kyrkplatsen av Sören Lejonclou- Matarengi Forskarförening.

Matarengi Forskarförening har under vårvintern intresserat deltagit i aktiviteter med anledning av lokaliseringen Särkilax kyrka, som av en väldig flodvåg bortspolades i samband med islossningen i Torne älv våren 1615.

Tillsammans med kyrkan, Blomsterfonden, vägverket och flera lokala intressenter kommer en ny minnesplats att upprättas invid Pajalavägen.

Forskarföreningen är dock ännu intresserad av att komma i kontakt med organisationer eller privatpersoner, som kan tillföra ärendet ytterligare kunskaper.

Därför vädjar vi till läsare av denna artikel, hör gärna av er till forskarföreningen eller vår samarbetspartner i Ylitornio.

Artikeln har sammanställts av Sören Lejonclou – ordförande i Matarengi Forskarförening.

Särkilax kapell

Inledning

Det finns inte mycket att läsa i bevarade dokument från området längst uppe i norr. Intresset för området har dock varit stort redan kanske från 1000-talet. Efterfrågan på skinnvaror och pälsverk gjorde att handeln, som styrdes främst från Novgorod, blev av avgörande betydelse för ekonomin på Nordkalotten. Inte undra på att konungen uppmuntrade kolonisation av lappmarken och att kyrkans makt över den givande laxfångsten stadfästes 1323 av konung Olaus Magnus. Birkarlarna fick dessutom ensamrätt till all handel med lapparna och senare även skatteindrivningen. Då älvdalen dessutom har utomordentliga förutsättningar för kolonisation genom goda vattenkommunikationer och bördiga jordar för foderodling och boskapsskötsel ökade invandringen snabbt och redan under vikingatiden fanns här en fast bosättning. Många av de ovan nämnda birkarlarna blev förmögna och det uppstod säkerligen ett tämligen gott välstånd i hela älvdalen. Stolta och självmedvetna birkarlar och "hemmansägare" påverkade säkerligen utformningen av kyrkans storlek och utformning. Detta motsäger antagandet att kapellet skulle endast vara ett ringa bönhus". Återkommer dock till funderingarna om kyrkans tänkta storlek och form.

Bland resenärer i dessa trakter har portugisen Goes år 1540 omtalat att Särkilax kyrka är berömd för sin storhet och många dyrbarheter samt att ett tiotal präster tjänstgjorde vid altaren. Även landsantikvarie Bureus omtalar i sitt protokoll från 1600 att kyrkan har 3 altare och en betydande bogård för medhavda hästar. Att kyrkan var av betydande ålder redan år 1606 framgår av Kungliga kommissarien Daniel Hjort: "kyrkan låg sijdt och olägligt för vatten och begynnade bli nedrutten". Något om byggnadsform framgår av Landsantikvarie Hans Beskovs rapport: "Kyrkan var utförd i gotisk anda med ett brett långhus och ett betydligt smalare kor, i stort sett efter samma mönster som Gråträsk kyrka". Kanske ändå Sodankylä gamla kyrka är en lämplig förebild! Kyrkan byggdes under samma tid och med liknande byggnadsmaterial.

När uppfördes då Särkilax kyrka?

Kyrkan omnämns första gången 1482 men kan vara uppförd långt tidigare - kanske redan på 1300-talet. Ovan av Hjort nämnda förruttnelse tyder väl på detta!

Var låg då denna kyrka ?

Det enda säkra är att den inte låg på samma plats, som den nuvarande kyrkan. Mången har

teorier om lokaliseringen och alla är överens om att Särkilax kapell/kyrka låg någon kilometer norr om nuvarande kyrkan vid Särkivaaras fot. Därefter är teorierna lika många som sagesmännen. Att kyrkan var uppförd på Kuivakangas byaallmänning är dock otvedtydligt. Tomtplatsen låg norr om området, som numera kallas Kirkonpirkkiö och i äövfåran, som idag benämns Haapakylänpuas. Efter att tagit del av många teorier om lokaliseringen och konstaterat att delat av lättroderande material säkerligen bytt "utseende" många gånger under årens lopp har forskarföreningen vågat sig på att rita en karta över området. Johan Portin, organist i Övertorneå 1781-1839, omtalar att "spänger" behövdes för att ta sig till kyrkan över bäckfåran invid kyrkan. Detta enligt noteringar i Abraham Hülpers dagbok att kyrkan låg vid en obetydlig bäckfåra. Troligtvis gällde detta de spänger, som kyrkobeökare från norr behövde för att ta sig över Kuivajoki. (Bland annat Bror Muotkas tolkning!)

Kuivajoki flöt sannolikt ihop med en likaledes meandrande bäckfåra i delat mellan nuvarande Haapakylänsaari och fastlandet.

Strategiskt låg dock kyrkan i korsningen av lämpliga farleder för kyrkibesökarna både från norr och söder. Rester av en förmodad "kyrktrappa" för båtfolket kan observeras en bit söder om Kuivajokis utflöde i Kuivakanganspuas

Formen - hur såg kyrkan ut?

Tidigare nämndes att kyrkan bör ha varit rätt stor och prålig. Säkra uppgifter finns dock inte - ingen noterade måtten heller då kyrkan återuppfördes i Hietaniemi. Knuttimrad bogård fanns enligt Bureus men saknade troligtvis klockstapel. Klockan följde med kyrkan och hittades på "landningsplatsen" på Kuusisaari. Troligtvis hängde klockan i en ställning på taket eller ena gaveln. F. Kommunalkamrern Bror Muotka har dock sammanställt sina utredningar och skissat på en utformning.

Rikedomar, som skapades redan i Bjarmaland, och birkarlarnas pälshandel har alltså gett Särkilaxborna en ståtlig kyrka. Tyvärr valde man en förkastligt placering för det förnäma bygget.

Katastrofen med vårfloden 1615 !

Enligt Bror Muotka var det säkerligen inte en enstaka vårflod (+islossning) som förorsakade katastrofen. Höga vattenstånd hade redan tidigare år förorsakat problematiken, som Hjort så träffande påpekat (se ovan). Vårfloden 1615 var sannolikt mycket hög och grävde snabbt ur det lättroderade materialet i den forna havsbotten. Muotka skisserar också ett händelseförlopp: "Isen proppade igen huvudfåran så besvärligt den våren och tvingar vattenmassorna att söka sig fram genom den forna västra älvgrenen och bryter en ny fåra genom Routtinsaaris norra del hela vägen söderut förbi kyrkan, som följde med vattenmassorna tillsammans med en stor del av den forna kyrkogården." Erosionen fortsatte därefter att gnaga sig igenom i den nya älvfåran och spolade sannolikt bort stora delar av kyrkogården och medförde de dödas kvarlevor. Fynd av benrester har dock gjorts mycket senare och sägen berättar att Michel Jonasson Aunis och kamrater då de vallade kor på holmen använde huvudskålar som dryckesskopor. Sockenstämman 1806 uppdrog dock åt kyrkovärdarna att låta ihopsamla de i älven "nedvälta benen" och forsla dessa till ett nytt gravrum.

Slutet för Särkilax kapell konstateras också av Olof Tresk i sin beskrivning till 1643-års kartverk: "Hietaniemi kapell som är annex till Övertornå prästgård, har tidigare har stått ¼ mil ovanför den plats Övertorneå kyrka är byggd på och sägs vara därifrån kommen för en lång tid sedan genom älvens och isens utförande".

Slutkommentarer

Sommaren 2004 slutfördes utforskningen och en minnesplats invid Pajalavägen uppförs.

Förutom ovan nämnda samarbetspartners till Övertorneå församling bör även nämnas Skogsvårdsstyrelsens mannar-. En trevlig parkeringsplats under semesterresan och en stunds eftertanke vid monumentet skall påminna om Särkilax storhetstid och älvens och vattenmassornas enorma krafter vid oförutsedda händelser under den vanligtvis naturliga islossningen i "vår vackra Tornedal".